

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-10>
УДК 069.5:737.1]:378.4(477.54-25)(091)

Олег Калугін

магістр історії, аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: kalugin10oleg@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8485-9060>

Кирило Мизгін

доктор габлітований, ад'юнкт

Варшавський університет

Вул. Краківське Передмістя, 26/28, 00-927, Варшава, Польща

E-mail: k.myzgin@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5881-3376>

«ЗНИЩИВ НАМ ПАН ВЕСЬ НУМІЗМАТИЧНИЙ КАБІНЕТ...». КОЛЕКЦІЯ МОНЕТ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Як цитувати: Калугін О., Мизгін К. «Знищив нам пан весь нумізматичний кабінет...». Колекція монет Харківського університету між двома світовими війнами. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2026. Вип. 69. С. 192–208. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-10>

How to cite: Kaluhin O., Myzgin K. "You've Completely Wrecked Our Entire Numismatic Collection...". The Kharkiv University Coin Collection Between the Two World Wars. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2026. No. 69. PP. 192–208. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-10> (In Ukrainian)

© Калугін О., Мизгін К., 2026

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

У статті розглянуто малодосліджений міжвоєнний період історії нумізматичної колекції Харківського університету — одного з найстаріших університетських зібрань подібного типу в Україні, який відіграв важливу роль в освітньому та музейному процесах міста. Після активного поповнення упродовж XIX — початку XX ст., зокрема завдяки надходженню монет із Несвізької колекції Радзивіллів, подальша доля цього зібрання в період 1920–1930-х рр. перетворилася переважно на історію втрат. Зазначено, що перші втрати могли статися ще за Громадянської війни 1918–1920 рр., коли колекцію, імовірно, було пограбовано під час евакуації з Харкова. Особливу увагу приділено подіям, пов'язаним із Ризьким мирним договором 1921 р., за яким Польща домоглася повернення частини культурних цінностей, серед них — зонайменше восьми тисяч монет із Несвізької колекції Радзивіллів, що входила до складу університетського зібрання. На основі архівних джерел і публікацій міжвоєнного часу простежено процес ревіндикації цих матеріалів, визначено коло установ і осіб, причетних до їх передачі, та окреслено нерозв'язані питання щодо складу й кількості монет. Після повернення до Польщі монети надійшли до Нумізматичного кабінету Державного монетного двору, а згодом увійшли до складу Національного музею у Варшаві. Під час Другої світової війни колекція музею була депаспортизована, тому нині монети з Несвізької збірки є частиною його фондів, але без можливості їх виокремлення. Окремо розглянуто наслідки реорганізації 1920–1930-х рр., коли поповнення не компенсували втрат. Під сумнів поставлено відомості про 40-тисячний обсяг колекції напередодні Другої світової війни; імовірно, вона налічувала не більш як 8–10 тисяч екземплярів. Під час німецької окупації Харкова колекція зазнала остаточного знищення — більшість монет було розграбовано, втрачено або знищено під час пожежі.

Ключові слова: Харківський університет, нумізматичний кабінет, колекція Радзивіллів, Ризький мирний договір, Друга світова війна.

Історія нумізматичної колекції Харківського університету досить добре досліджена в межах періоду від її заснування до початку Першої світової війни (Kovrizhnykh 2001; 2003; 2006; 2012). Відомо, що її започаткував куратор університету, попечитель Харківського навчального округу граф С. О. Потоцький (1762–1829 рр.): у 1804 р. він передав університету в дар 820 срібних і 20 золотих монет (Kovrizhnykh 2001, 185). Найбільше ж поповнення колекції пов'язане з ім'ям адмірала П. В. Чичагова (1767–1849), який у 1814 р. передав університету конфісковану ним колекцію із замку Радзивіллів у Несвіжі під Мінськом, захоплену під час кампанії 1812 р. (більш детально див. Вул' 2021).

Це зібрання налічувало 13 271 монету та медаль переважно польського і західноєвропейського походження, різних історичних періодів (Kovrizhnykh 2001, 187). Надалі колекцію поповнювали шляхом закупівель або пожертв. Станом на 1 січня 1913 р. вона налічувала 18 318 монет, а до 1 січня 1917 р. — 18 370 одиниць зберігання (Kovrizhnykh 2003, 312–313; див. також: Shertsyl, 1910; 1912).

Після завершення Другої світової війни ректор Харківського університету Н. П. Барабашов, описуючи завдану шкоду, зазначив, що було втрачено нумізматичну колекцію, яка на той момент налічувала близько 40 тисяч монет (Barabashov 1945, 4). Отже, між 1917 і 1941 рр. колекція мала би збільшитися більш ніж удвічі — на понад 20 тисяч одиниць. З яких джерел могло відбутися таке істотне поповнення? Якими подіями воно могло бути зумовлене? І, зрештою, чи справді воно було?

На жаль, міжвоєнний період в історії нумізматичної колекції Харківського університету залишається майже не вивченим. Цій проблематиці ми вже присвятили окрему статтю (Kalugin, Myzgin 2019), проте отримані після цього нові матеріали дозволяють дещо доповнити наші попередні спостереження. Отже, метою цієї статті є не так створення повної картини розвитку колекції у зазначений час, як окреслення ключових подій у її історії в міжвоєнний період та привернення уваги до проблеми її реконструкції.

Забігаючи наперед, зазначимо: міжвоєнна історія нумізматичної колекції Харківського університету — це період не її поповнення, а, на жаль, період її великих утрат. Власне, ця історія втрат фактично починається від моменту встановлення радянської влади.

На наш погляд, перших можливих втрат колекція могла зазнати ще під час Громадянської війни 1918–1920 рр. Письменник Ю. М. Кларов у своїй книзі «Станція призначення — Харків» (Klarov 1986, 64) наводить оригінальний текст «Довідки підвідділу мінц-кабінетів і ювелірних колекцій Народного комісаріату художньо-історичних цінностей РСФРР», складеної Л. Гейштором і підписаної завідувачем підвідділу Б. Лапшиним на запит начальника бригади «Мобіль» Центrorозшуку РСФРР Л. Б. Косачевського.

Згідно з цим документом навесні 1919 р., під час наступу на Харків армії А. І. Денікіна, Харківська комісія охорони пам'яток мистецтва і старовини звернулася до командування Червоної армії з проханням про евакуацію до Курська найбільш цінних експонатів Музею витончених мистецтв Харківського університету, зокрема й таких, що походили з нумізматичної колекції. Для цього було виділено спеціальний вагон, який «причепили до ешелону, що евакуював з міста родини партійних, військових, радянських і профспілкових працівників. Однак 10 червня 1919 р., за п'ятнадцять — двадцять верст південніше станції Белгород Курсько-Харківської залізниці, на потяг напала невідома банда. Під час перестрілки було вбито кількох червоноармійців, що супроводжували ешелон, а також п'ятьох осіб із числа евакуйованих. Колекції були пограбовані. Подальша доля працівників музею, які перебували у спеціальному вагоні (три особи), залишилася невідомою» (пер. з рос.)* (Кларов 1986, 64).

Сьогодні ми не беремося остаточно підтвердити достовірність цих подій — загалом ця історія виглядає не до кінця зрозумілою і рідко згадується в офіційній історії університету. Б. П. Зайцев і В. О. Латішева припустили, що пограбування було здійснено «одним із летючих загонів Н. І. Махна» з огляду на те, що деякі експонати з Музею витончених мистецтв Харківського університету, зокрема й монети, згодом траплялися в Гуляйполі, де базувався Н. І. Махно (Zaitsev, Latysheva 1992, 105). За даними дослідників, частина експонатів, що залишилася в Харкові, відповідно до матеріалів розслідування Харківської Надзвичайної Комісії, потрапила до рук приватних колекціонерів і зникла безслідно (Zaitsev, Latysheva 1992, 105). Підтвердити або спростувати цей факт могли б інвентарні книги предметів Музею витончених мистецтв і Нумізматичного кабінету за 1920 р., однак вони не збереглися.

У будь-якому разі можна припустити, що в період Громадянської війни 1918–1920 рр. нумізматична колекція Харківського університету зазнала втрат, обсяг яких на сьогодні залишається не встановленим.

---

* Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторам статті.

У 1920 р. університет зазнав реорганізації — на його базі було створено Академію теоретичних знань (Bakirov et al. 2004, 305). Того ж року університетський Археологічний музей, частиною якого стала нумізматична колекція, отримав статус міського (Zaitsev, Latysheva 1992, 105). Припускають, що певна частина монет із нього була передана до інших музеїв міста для формування окремих колекцій (Beidin et al. 2006, 4). Обсяг цих передач, як і питання про те, чи надходили до колекції нові монети в той період, залишаються невідомими: документація того часу майже повністю втрачена в роки Другої світової війни.

Найбільших втрат нумізматичний кабінет, який тоді входив до складу міського Археологічного музею, зазнав у період з 1920-х рр., у час, коли університет існував під назвою Харківський інститут народної освіти (Bakirov et al. 2004, 307). Цікаво, що цей епізод абсолютно не висвітлений в офіційній історії університету, хоча, як можна буде побачити нижче, він був досить значущим.

Ці втрати були безпосередньо пов'язані з умовами Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р., який оформив результати радянсько-польської війни 1919–1921 рр.¹. Згідно зі статтею XI, пунктом 1-б, «Україна й Росія повертають Польщі наступні речі, вивезені до України або Росії за час з 1-го січня 1772 р. з території Польської Республіки: ... б) книгозбірні, книжні археологічні й архивні збірки, мистецькі твори, стародавні речі в також всякого роду колекції й речі, що мають історичну, національну, мистецьку, археологічну й наукову чи взагалі культурну цінність. Збірки й речі ... повертаються незалежно від того, при яких обставинах або згідно з якими розпорядженнями за яких обставин або за якими розпорядженнями тогочасної влади їх було вивезено, а також незалежно від того, якій правній чи фізичній особі спочатку чи після вивозу вони належали»². У пункті 7 цієї ж статті спеціально зазначалося, що «... систематизовані, науково-опрацьовані й становлячі викінчено-ціле колекції, котрі є основою скарбниці

¹ Dziennik Ustaw. 1921. Nr 49. Poz. 300. S. 814–867. У наведених цитатах з документа збережено оригінальну орфографію.

² Dziennik Ustaw ... S. 814–867.

світового культурного значіння — не повинні руйнуватися, ... повинна залишатися на місці за еквівалент у формі річі рівного наукового або мистецького значіння»³.

Однак генеральна угода між СРСР і Польською Республікою про повернення архівів та пам'яток культури була підписана у Варшаві лише 16 листопада 1927 р. (Matelski 2011, 70–74).

У 2017 р. вийшло дослідження Є. В. Лепехіної, присвячене процесу передачі Державним Ермітажем Польщі відповідно до Ризького договору еквівалентної колекції Варшавського університету (Lepekhina 2017, 78–104). Це дослідження є цінним не лише з огляду на наведені факти та докладну бібліографію, але й завдяки низці архівних матеріалів, що висвітлюють сам процес підготовки та передачі колекції (Lepekhina 2017, 89–96). Подібне також могло відбуватись і щодо харківського зібрання.

Варто зазначити, що сам процес передачі не тільки ермітажної колекції, але й інших зібрань до Польщі, розпочався зовсім не одразу після підписання договору 1921 р., що свого часу спричинило обурення польської сторони. Наприклад, голова Краківського відділу Нумізматичного товариства А. Волянський і секретар відділу Л. Гурський опублікували 1924 р. в журналі «Нумізматичні та археологічні новини» (Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne) відкритий лист-протест, адресований міністрові закордонних справ, у якому повідомляли, що в період 1921–1924 рр. до Польщі було передано менше ніж півтора відсотка з 75 187 одиниць монет, що підлягали поверненню (Górski, Wolański 1924, 73). Імовірно, саме це звернення пришвидшило передачу предметів з Ермітажу: 30 березня 1925 р. директор музею отримав розпорядження від Головного управління наукових, науково-художніх та музейних установ надати відомості про стан колекції Варшавського університету, на що вже 3 квітня було надано відповідь: з Варшави було вивезено 18 111 одиниць (Lepekhina 2017, 85). Зрештою, скориставшись правом еквівалентної заміни,

---

³ Dziennik Ustaw ... S. 814–867.

для передачі з колекції Ермітажу було відібрано 11 397 монет і медалей (Lepekhina 2017, 87). З польського боку Комісію з прийому колекції очолював професор М. Гумовський. 5 липня 1928 р. колекція в зазначеній кількості була передана польській делегації, а два ящики, у які вона була запакована, — опломбовані Ленінградською портовою митницею (Lepekhina 2017, 88; Lepekhina 2017, 96). Згодом М. Гумовський у своїх спогадах, опублікованих у 1965 р., писав про успішне прибуття ящиків до Варшави (Gumowski 1965, 111).

У випадку з нумізматичною колекцією Харківського університету поверненню мали підлягати монети з Несвізького зібрання Радзивіллів, а також монети з колекції Віленського університету. На сьогодні єдине пряме свідчення факту повернення частини колекції Харківського університету відповідно до Ризького договору 1921 р., що стосується згаданих польських зібрань, міститься у «Спогадах нумізмата» (Wspomnienia numizmatyka) професора М. Гумовського, який, власне, і очолював Комісію з прийому цих колекцій (Gumowski 1965, 99–104).

З місією повернення монет за Ризьким договором М. Гумовський, за його ж спогадами, двічі перебував у Харкові — у 1924 та 1925 рр. (Gumowski 1965, 101–102). Перший візит М. Гумовського був присвячений лише переговорам про передачу колекції. У переговорах брали участь професори університету Д. І. Багалій, Н. С. Гольдін та ін. М. Гумовський зазначав, що самі переговори були для нього надзвичайно складними, оскільки він не мав каталогу Несвізької колекції, а лише дуже загальний перелік монет. Було вирішено надати харківській стороні рік для підготовки відібраних М. Гумовським монет-еквівалентів для передачі (Gumowski 1965, 102). Варто зазначити, що як під час цих переговорів, так і надалі йшлося лише про повернення колекції Радзивіллів — монети з колекції Віленського університету не згадували.

До 1925 р., як зазначає М. Гумовський, монети були підготовлені: загорнуті в папір і поміщені у велику залізну скриню, яку опечатав консул Польської Республіки в Харкові. До польського кордону скриня мала залишатися під охороною радянської міліції, а після її перетину — під охороною польської поліції (Gumowski 1965, 102). Гумовський досить докладно описує процес прийому колекції, зокрема наводить свою

промову, звернену до професорів університету. У ній він висловлює захоплення містом та університетом, а на зауваження професора Д. І. Багалія про те, що «пан знищив нам весь нумізматичний кабінет, витягнувши з нього найкращі зразки монет і медалей і позбавивши нас найціннішої частини зібрання»⁴, відповідає, що претензії слід адресувати радше не йому, а адміралу Чичагову, який свого часу пограбував Несвізьський палац (Gumowski 1965, 103).

Слід зауважити, що, попри відсутність документального підтвердження факту передачі, наявні окремі відомості, які опосередковано свідчать про її здійснення. Розглянемо їх детальніше.

Одне з таких свідчень міститься в листуванні завідувача нумізматичним кабінетом Ермітажу Н. П. Бауера з завідувачем нумізматичного кабінету Державного історичного музею в Москві О. В. Орешниковим. Йдеться про лист Бауера до Орешникова, датований 23 квітня 1930 р., у якому, зокрема, згадується куратор нумізматичної колекції Харківського університету І. Г. Спаський — майбутній керівник нумізматичного відділу Ермітажу та знаний фахівець. Н. П. Бауер пише: «Вас [тобто О. В. Орешникова — О. К., К. М.], можливо, зацікавить новина, що мій учень І. Г. Спаський став завідувачем Харківського нумізматичного зібрання. На жаль, зібрання вже не те, що було за часів Шерця і під час складання ним каталогу: Гумовський його добряче “потріпав”» (пер. з рос.) (Haidukov 2014, 548–549). Як бачимо, ці два речення не лише підтверджують факт передачі колекції комісії під керівництвом М. Гумовського, але й свідчать про те, що навіть через п'ять років після цих подій її наслідки оцінювалися як істотно негативні.

Найкращим свідченням є карточка, яка зберігається у зібранні Національного музею у Варшаві*: «Zbiór numizmatyczny t. zw. charkowski t.j. nieświeski — otrzymany 9.XI.1925 w dwóch skrzyniach i sepecie znajduje się jako depozyt w Zbiorach Państwowych. Protokół przyj. 22.XII.25 980/25 Inny nieco spis» (Więcek 2019, 6–7)**. Варто звернути увагу, що йдеться

⁴ Оригінальний текст: «...rozbił nam Pan cały gabinet numizmatyczny, wyciągając z niego najpiękniejsze okazy monet i medali i pozbawiając nas najcenniejszej części zbiorów...» (Gumowski 1965, 103).

* На жаль, на момент підготовки публікації карточка була на реставраційних працях.

** «Нумізматична колекція т. зв. “харківська”, тобто “несвізька”, — отримана 9.XI.1925 у двох скринях і сепеці, — зберігається як депозит у Державних Зібраннях. Протокол прийому від 22.XII.25, № 980/25 Дещо інший опис.»

про дві великі скрині та малу скриньку (М. Гумовський писав про одну — тобто монети могли бути перепаковані), не вказано точну кількість монет і те, що колекція є частиною Польського державного фонду.

Одним із головних питань, що виникають у зв'язку з передачею польській комісії Несвізької колекції є: скільки саме монет було повернуто. М. Гумовський згадує лише про кількість монет, отриманих з Ермітажу — 11 247 екземплярів (як уже зазначалося, фактично було передано 11 397 монет і медалей (Lepkhiņa 2017, 87), що становило майже 63 % від початкового зібрання (18 111 екземплярів) (Gumowski 1965, 106). Кількість же монет, відібраних для передачі з Харкова, нумізмат чомусь не наводить. Єдиним свідченням щодо їх обсягу є інформація з уже згаданого листа-протеста Краківського відділення Нумізматичного товариства. Зокрема там зазначено, що за домовленістю експертів обох сторін із харківської нумізматичної колекції Польщі мали бути повернуті 8 000 монет і медалей — замість конфіскованого у Несвіжі зібрання П. В. Чичаговим, яке налічувало 13 271 одиницю (Górski, Wolański 1924, 73), тобто приблизно 60 %.

Не зовсім зрозумілою залишається і подальша доля вже переданої Несвізької колекції. Сам М. Гумовський пише, що монети щасливо прибули до Варшави і, оскільки нащадки Радзивіллів не намагалися їх повернути, зібрання перейшло в державну власність і було передано до Нумізматичного кабінету Державного монетного двору, де монети навіть експонували в спеціальних вітринах. Згодом, за словами Гумовського, це зібрання увійшло до складу Національного музею у Варшаві (Gumowski 1965, 104). Останні дослідження польських колег із Національного музею у Варшаві показують, що монети з Несвізької колекції залишалися в цьому музеї до кінця серпня 1939 р., і якась частина, імовірно, античні монети, була підготовлена до евакуації (збереглися описи ящиків для евакуації, які були підписані літерами СН — імовірно, Харків (тобто польською *Charków*), та Е — ймовірно, Ермітаж (тобто — *Ermitaż*) (Więcek 2019, 11–12).

Закінчуючи цей сюжет, зазначимо ще один загадковий момент, на який звернув увагу Т. Венчек: у матеріалах Гумовського, що зберігаються в архіві Національного музею у Кракові, міститься записник, у якому подано докладний опис процесу ревіндикації колекції з Ерміта-

жу. На сторінці 36 цього документа міститься опис, що починається словами: «... Другим польським зібранням, повернення якого з російських рук було моїм завданням, була нумізматична колекція Варшавського університету, вивезена 1832 р. ...»^{*}. Це прямо вказує, що першим об'єктом ревіндикації була Несвізька колекція з Харкова. Др. Венцек звернув увагу на той факт, що перші 35 сторінок цього записника відсутні, а отже, немає і опису монет, які належали до харківської колекції. Цілком імовірно, що цю частину було навмисно вилучено або приховано — можливо, самим Гумовським, хоча не можна виключити, що це зробила інша особа (Więsek 2019, 7).

Нині в самій колекції Національного музею у Варшаві неможливо виокремити монети, що походять із Несвізької колекції — після Другої світової війни зібрання було депаспортизоване, а самі монети не мають жодних маркувань. Водночас подальші пошуки нових документів, що стосуються історії цієї колекції у Варшаві, видаються перспективними.

У 1933 р. відбулася чергова реорганізація, і на базі Харківського інституту народної освіти було відновлено Харківський державний університет (Bakirov et al. 2004, 366). Історико-археологічний музей, а разом з ним і Нумізматичний кабінет увійшли до складу історичного факультету університету й перебували в підпорядкуванні кафедри давньої історії та археології (Zaitsev, Latysheva 1992, 106).

Імовірно, у цей час, аж до німецької окупації, тривало поповнення колекції музею та кабінету новими експонатами (музей займав два поверхи в головному корпусі університету на вул. Університетській). Матеріали надходили до музею і раніше — протягом 1920-х рр, насамперед завдяки дослідженням його директора О. С. Федоровського (Zaitsev, Latysheva 1992, 105). У 1930-ті рр. поповнення колекції продовжив новий директор музею І. М. Луцкевич (Zaitsev, Latysheva 1992, 106). Наскільки інтенсивним було в цей час поповнення нумізматичної колекції — достеменно невідомо. Лише у 1930 р. вона

---

^{*} Оригінал тексту: «Drugim zbiorem polskim, którego odzyskanie z rąk rosyjskich było moim zadaniem, była kolekcja numizmatyczna Uniwersytetu Warszawskiego, wywieziona w 1832 r.».

поповнилася Безлюдівським скарбом, що складався з 1092 срібних арабських дирхемів IX–X ст. та їх наслідувань (Zaitsev, Latysheva 1992, 107).

Коли оцінюють кількість монет, що зберігалися в Нумізматичному зібранні Харківського державного університету імені О. М. Горького в останній рік перед німецькою окупацією, тобто у 1940 р., традиційно вживають цифру 40 тис. (Zhuravskiy, Zaitsev, Muhal 1989, 95; Zaitsev, Latysheva 1992, 106–107; Beidin et al. 2006, 5).

Нагадаємо, що станом на 1 січня 1917 р. колекція налічувала 18 370 монет і медалей. Після цього, імовірно, частина зібрання була втрачена в роки Громадянської війни 1918–1920 рр.; колекція зменшувалася також унаслідок передачі матеріалів іншим музеям міста у 1920-х рр.; нарешті, щонайменше 8 тис. монет і медалей згідно з Ризьким договором 1921 р. було передано Польській Республіці. Навіть найскромніші підрахунки дозволяють говорити про втрати Нумізматичного зібрання протягом 1917–1925 рр. у кількості не менш як 10 тис. екземплярів. Звичайно, певне поповнення відбувалося в період 1920–1930-х рр., про що йшлося вище. Проте нагадаємо, що у 1930 р. Н. П. Бауер, посилаючись на слова І. Г. Спаського, писав, що харківське нумізматичне зібрання вже не було таким приголомшливим, як за часів Р. І. Шерцеля. Отже, протягом десятиліття перед німецькою окупацією Нумізматичне зібрання Харківського університету якимось дивом мало би збільшитися у 3–4 рази.

Як правило, дослідники в цьому питанні посилаються на працю Ю. І. Журавського, Б. П. Зайцева та Б. К. Мигаля «Харківський університет у роки Великої Вітчизняної війни» (Zhuravskiy, Zaitsev, Muhal 1989). Автори ж, своєю чергою, посилаються на статтю ректора університету, професора (пізніше — академіка) Н. П. Барабашова «Найстаріший університет України», опубліковану 27 січня 1945 р. у № 18 газети «Правда України» (Barabashov 1945, 4). Н. П. Барабашов, описуючи втрати, яких зазнав університет у роки війни, справді наводить таку цифру: «Тут же [тобто в університеті — О. К., К. М.] було створено одну з найбільших у Союзі нумізматичних колекцій, що налічувала 40 000 монет, починаючи з VII століття до н. е.» (Barabashov 1945,

4). Як і належить жанру газетної статті, її автор не наводить жодних посилань на це твердження. Поки що немає підтвердження цієї інформації в інших довоєнних джерелах чи публікаціях. Водночас саме ці дані Н. П. Барабашова, можливо, помилково або неправильно подані йому (а можливо, і свідомо написані для підсилення драматизму наслідків окупації), стали джерелом, яке, очевидно, ввело в оману цілі покоління подальших дослідників. На наш погляд, цифра, що її навіть Н. П. Барабашов, значно перебільшена. Найімовірніше, ідеться не більш як про 8–10 тис. монет.

Доля Нумізматичної колекції в роки Другої світової війни, без перебільшення, була найбільш трагічною. З початком наступу німецьких військ на Харків у жовтні 1941 р. університет був евакуйований до Казахстану, у маленьке містечко Кизил-Орда. 10 грудня 1941 р. ректор підписав наказ № 1, яким оголошувалося про початок роботи Харківського університету імені О. М. Горького в Кизил-Орді. Евакуація відбувалася поспіхом. Ані університетські, ані міські музейні колекції практично не були переміщені, а сам університет через тривалі приготування, зумовлені зарахуванням студентів, розпочав роботу лише в січні 1942 р. (Korolivskiy 1955, 307–308). Уважають, що Археологічний музей університету включно з Нумізматичною колекцією були пограбовані німецькими окупантами (Zhuravskiy, Zaitsev, Myhal 1989, 95; Zaitsev, Latysheva 1992, 107). Як зазначалося в «Довідці про збитки, завдані гітлерівцями Харківському університету», «...були знищені експонати археологічного музею та розграбована нумізматична колекція — одна з найкращих у Радянському Союзі...»⁵.

Особливо значні втрати колекція зазнала під час пожежі в головному корпусі університету в березні 1943 р.: частина зібрання згоріла, інша — була розграбована (Beidin et al. 2006, 5). Співробітникам університету вдалося зібрати й зберегти лише незначну кількість монет, серед яких чимало обгорілих або оплавлених. За деякими відомостями, у 1980-х рр. серед харківських колекціонерів траплялися монети з тушевими написами номерів, які відповідали тим, що описав Р. І. Шерцль (Beidin

⁵ З довідки про збитки, завдані гітлерівцями Харківському університету. *Архів ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 1933/44 р. Спр. 9. Арк. 62–63.

et al. 2006, 5–6). За даними Б. П. Зайцева та В. А. Латишевої, з довоєнних матеріалів уціліло менш ніж чверть Нумізматичної колекції (Zaitsev, Latysheva 1992, 107).

Підсумовуючи, слід констатувати, що історія нумізматичної колекції Харківського університету між двома світовими війнами є складним і багатшаровим процесом, у центрі якого лежить насамперед історія значних втрат. Перші істотні втрати були зумовлені подіями Громадянської війни 1918–1920 рр. та реорганізаційними змінами в університеті й Археологічному музеї на початку 1920-х рр. Однак найбільш масштабних і незворотних утрат колекція зазнала внаслідок двох ключових історичних подій. Перша з них пов'язана з радянсько-польською війною 1919–1921 рр., після якої, згідно з положеннями Ризького мирного договору 1921 р., Польській Республіці підлягали поверненню всі предмети, вивезені з її території після 1772 р. З Харківського нумізматичного зібрання було передано щонайменше 8 тис. монет, тотожних колекції Радзивіллів, яку з Несвізького палацу в 1812 р. вивіз адмірал П. В. Чичагов та подарував у 1814 р. університету. Другою, ще більш руйнівною подією стала Друга світова війна, яка спричинила величезні та безповоротні втрати нумізматичного фонду університету.

Список літератури / References

- Bakirov V. S., Dukhopelnykov V. M., Zaitsev B. P. ta in. Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina za 200 rokiv. Kharkiv: Folio, 2004. 750 s. (In Ukrainian)
- Бакіров В. С., Духопельников В. М., Зайцев Б. П. та ін. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. Харків: Фоліо, 2004. 750 с.
- Barabashov N. P. Stareishiy universytet Ukrainy. *Pravda Ukrainy* [Truth of Ukraine]. 1945. No. 18. S. 4. (In Russian)
- Барабашов Н. П. Старейший университет Украины. *Правда Украины*. 1945. № 18. С. 4.
- Beidin H. V., Hryhoriant M. N., Zadnykov S. A., Skyrd V. V. Rimskie monety iz sobranija Muzeja arheologii i jetnografii Slobodskoj Ukrainy Har'kovskogo nacional'nogo universiteta imeni V. N. Karazina. *«Dzhereloznavchi zoshyty»: Zoshyt 3*. Har'kov: HNU imeni V. N. Karazina, 2006. 84 s. (In Russian)
- Бейдин Г. В., Григорьянц М. Н., Задников С. А., Скирда В. В. Римские монеты из собрания Музея археологии и этнографии Слободской Украины Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. *«Джерелознавчі зошити»: Зошит 3*. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. 84 с.

Byl' H. Peradacha niasvizhskai manetna-medal'nai kalektsyi Kharkaŭskamu universytetu (z arkhіŭnykh dokumentaŭ). *Bankaŭski vesnik* [Banking Bulletin]. 2021. No. 2 (691). S. 69–72. (In Belarusian)

Быль Г. Перадача няевіжскай манетна-медальнай калекцыі Харкаўскаму універсітэту (з архіўных дакументаў). *Банкаўскі веснік*. 2021. № 2 (691). С. 69–72.

Górski L. K., Wolański A. Do Pana Ministra Spraw Zagranicznych w Warszawie, Wierzbowa 1 (Protest Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie). *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*. 1924. Nr. 1–12. S. 71–74.

Gumowski M. Wspomnienia numizmatyka. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1965. 115 s.

Haidukov P. H. Materialy k biografii N. P. Bauera. Moskva: Russkoe slovo, 2014. Ch. II. S. 533–553. (In Russian)

Гайдуків П. Г. Матеріали к біографії Н. П. Бауера. Москва: Русське слово, 2014. Ч. II. С. 533–553.

Kalugin O., Myzgin K. Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat. *Utracone kolekcje numizmatyczne, Polskie Towarzystwo Numizmatyczne*. Warszawa, 2019. S. 44–59.

Klarov Yu. M. Stancija naznachenija — Har'kov. Moskva: Moskovskij rabochij, 1986. 111 s. (In Russian)

Кларов Ю. М. Станція назначенія — Харків. Москва: Московський робочий, 1986. 111 с.

Korolivskiy S. M. Har'kovskij gosudarstvennyj universitet imeni A. M. Gor'kogo za 150 let. Har'kov: Izdatel'stvo Har'kovskogo universiteta, 1955. 384 s. (In Russian)

Королівський С. М. Харківський державний університет імені А. М. Горького за 150 лет. Харків: Издательство Харківського університета, 1955. 384 с.

Kovrizhnykh A. S. Istoriia monetnoho kabinetu Kharkivskoho universytetu vid zasnuvannia do trydtsiatykh rokov XIX st. *Aktualni problemy vitchyznianoj ta vsesvitnoi istorii* [Current Issues of National and World History]. 2001. No. 4. S. 185–191. (In Ukrainian)

Коврижних А. С. Історія монетного кабінету Харківського університету від заснування до тридцятих років XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2001. № 4. С. 185–191.

Kovrizhnykh A. S. Numizmatika i minc-kabinet v Har'kovskom universitete v konce HИH — nachale HИH vv. Dejatel'nost' R. I. Sherclja. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Istoriia»* [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History]. 2003. Vyp. 35. No. 594. S. 308–315. (In Russian)

Коврижних А. С. Нумизматика и ми́нц-кабинет в Харьковском университете в конце XIX — начале XX вв. Деятельность Р. И. Шерцля. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. Вип. 35. № 594. С. 308–315.

Kovrizhnykh O. S. O. P. Zernin i minc-kabinet Har'kovskogo imperatorskogo universiteta v 1849–1864 gg. *Kraieznavstvo* [Regional Studies]. 2006. No. 1–4. S. 128–132. (In Russian)

Ковріжних О. С. О. П. Зернин и ми́нц-кабинет Харьковского императорского университета в 1849–1864 гг. *Краєзнавство*. 2006. № 1–4. С. 128–132.

Kovrizhnykh O. S. Numizmatychna nauka v Kharkivskomu universyteti (XIX – pochatok XX st.): avtoreferat. kand. ist. nauk: 07.00.06 — istoriohrafia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. nats. un-t im. Olesia Honchara, 2012. 19 s. (In Ukrainian)

Ковріжних О. С. Нумізматична наука в Харківському університеті (XIX – початок XX ст.): автореферат. канд. іст. наук: 07.00.06 — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олесь Гончара, 2012. 19 с.

Lepekhina E. V. O vydache v Pol'shu po Rizhskomu dogovoru 1921 goda jekvivalentnoj numizmaticheskoj kolekcii Varshavskogo universiteta. *Trudy Gosudarstvennogo Jermityazha. T. 87. Materialy i issledovaniya Otdela numizmatiki*. Sankt-Peterburg: Otdel numizmatiki, 2017. S. 78–104. (In Russian)

Лепёхина Е. В. О выдаче в Польшу по Рижскому договору 1921 года эквивалентной нумизматической коллекции Варшавского университета. *Труды Государственного Эрмитажа. Т. 87. Материалы и исследования Отдела нумизматики*. Санкт-Петербург: Отдел нумизматики, 2017. С. 78–104.

Matelski D. Rola muzeów i muzealników polskich w ratowaniu restytucji utraconego dziedzictwa kultury w XX–XXI wieku (część I — do 1945 r.). *Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu*. 2011. T. 2. S. 65–106.

Sherts R. I. Opisanie medalej i monet, hranihshihsj v numizmaticheskom kabinecie imp. Har'kovskogo universiteta. Ch. 1–2. Har'kov: Universitetskaja tipografija, 1910. 1044 s. (In Russian)

Шерць Р. И. Описание медалей и монет, хранившихся в нумизматическом кабинете имп. Харьковского университета. Ч. 1–2. Харьков: Университетская типография, 1910. 1044 с.

Sherts R. I. Opisanie medalej i monet, hranihshihsj v numizmaticheskom kabinecie imp. Har'kovskogo universiteta. Ch. 3. Vostochnye monety. Har'kov: Universitetskaja tipografija, 1912. 185 s. (In Russian)

Шерць Р. И. Описание медалей и монет, хранившихся в нумизматическом кабинете имп. Харьковского университета. Ч. 3. Восточные монеты. Харьков: Университетская типография, 1912. 185 с.

Więcek T. Numizmatyka w PZS. Muzeum Narodowe w Warszawie: website. 2019. URL: https://www.mnw.art.pl/download/gfx/muzeumnarodowe/pl/defaultaktualnosci/111/42/1/numizmatyka_w_pzs.pdf (accessed: 06.06.2025).

Zaitsev B. P., Latysheva V. A. Arheologicheskij muzej Har'kovskogo universiteta. *Vestnik Har'kovskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Kharkiv State University]. 1992. Выр. 25. No. 362. S. 103–110. (In Russian)

Зайцев Б. П., Латышева В. А. Археологический музей Харьковского университета. *Вестник Харьковского государственного университета*. 1992. Вып. 25. № 362. С. 103–110.

Zhuravskiy Yu. I., Zaitsev B. P., Myhal B. K. Har'kovskij universitet v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. Har'kov: Izdatel'stvo pri Har'kovskom gosudarstvennom universitete izdatel'skogo ob'edinenija «Vyshcha shkola», 1989. 151 s. (In Russian)

Журавский Ю. И., Зайцев Б. П., Мигаль Б. К. Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны. Харьков: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Выща школа», 1989. 151 с.

Oleh Kaluhin

Master of History, PhD student

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: kalugin10oleg@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8485-9060>

Kyrylo Myzgin

Dr. habil., Associate Professor

University of Warsaw

26/28 Krakowskie Przedmieście St., 00-927, Warsaw, Poland

E-mail: k.myzgin@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5881-3376>

“YOU’VE COMPLETELY WRECKED OUR ENTIRE NUMISMATIC COLLECTION...”. THE KHARKIV UNIVERSITY COIN COLLECTION BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The paper considers the little-studied interwar period in the history of the numismatic collection of Kharkiv University — one of the oldest such university collections in Ukraine, which played a notable role in the cultural life of the city. After a period of active enlargement during the 19th and early 20th centuries, in particular thanks to the acquisition of coins from the Nesvizh collection of the Radziwill family, the subsequent history of the university’s numismatic cabinet in the 1920s and 1930s was for the most part a story of progressive depletion. It is noted that the first losses may have occurred as early as the Civil War of 1918–1920, when the collection was likely looted during its evacuation from Kharkiv. Special attention is given to the aftermath of the Riga Peace Treaty of 1921, under

which Poland was able to reclaim some of its cultural heritage, including at least eight thousand coins from Kharkiv University's Nesvizh assemblage. Based on archival sources and publications from the interwar period, the paper traces the process of restitution, identifies the institutions and individuals involved, and sums up the unresolved issues regarding the quantity and composition of the coins subject to repatriation. After being returned to Poland, the coins were deposited at the Numismatic Cabinet of the State Mint, and later were transferred to the National Museum in Warsaw. During World War II, the provenance records for the museum's numismatic collection were lost, and so today coins originating from the Nesvizh assemblage cannot be identified with any confidence. The paper further considers the consequences of the reorganizations of the 1920s to 1930s, when new acquisitions did not compensate for the losses. The information that the university's numismatic collection totaled up to forty thousand items on the eve of World War II is questioned; the actual numbers probably did not exceed eight to ten thousand. Finally, during the German occupation of Kharkiv the collection was destroyed completely — most of the coins were looted, lost, or perished in a fire.

Keywords: Kharkiv University, numismatic cabinet, Radziwill collection, Riga Peace Treaty, World War II.

Конфлікт інтересів

Автори засвідчують, що, незважаючи на те, що один із авторів рукопису є членом редакційної колегії цього журналу, процес рецензування, ухвалення рішення щодо публікації та редагування здійснювалися незалежно, без його участі чи впливу. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю за процесом. Крім того, автори повністю дотримувалися етичних норм, зокрема щодо уникнення плагіату, фальсифікації даних і дублювання публікацій.

Внесок авторів: усі автори зробили рівний внесок у виконання цієї роботи.

У роботі не використано ресурси штучного інтелекту.

Conflict of Interest

The authors certify that, despite one of the authors of the manuscript being a member of the editorial board of this journal, the processes of peer review, editorial decision-making regarding publication, and editing were conducted independently, without the author's participation or influence. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process. In addition, the authors have fully adhered to ethical standards, including the avoidance of plagiarism, data falsification, and redundant (duplicate) publication.

Author Contributions: All authors contributed equally to the completion of this work.

No artificial intelligence tools were used in the preparation of this work.

Дата першого надходження статті до видання: 04.01.2026.

Date of the article's initial submission to the Journal: 04.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026.

Date of acceptance of the article for publication after peer review: 24.02.2026.

Дата публікації: 20.03.2026.

Date of publication: 20.03.2026.